

Economisch-Statistische Berichten



UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

1 SEPTEMBER 1971

56e JAARGANG

No. 2813

Gettovorming en segregatie

Nu in Nederland zo'n 60.000 buitenlandse „gasten” uit Middellandse-Zeelanden tewerk zijn gesteld, beleven wij hier een zekere renaissance van het begrip *getto*. Als neutraal alternatief voor het begrip *getto* biedt zich het begrip *segregatie* aan. Segregatie heeft betrekking op het verschijnsel, dat een bepaalde bevolkingsgroep (een minderheidsgroep) niet evenredig over alle wijken van een stad gespreid gehuisvest is. Deze ruimtelijke concentratie getuigt veelal van te geringe sociale contacten en van een gebrek aan integratie.

Het berekenen van een segregatie-index voor bijv. Amsterdam, Rotterdam en Den Haag is thans helaas nog niet mogelijk. Wij moeten dus met een buitenlands voorbeeld genoegen nemen. In Los Angeles bedroeg de indexwaarde voor de negerbevolking in 1960 (op het niveau van de „major and minor economic areas”) 69, als men deze minderheid (7,6% van de totale bevolking) relateert aan de blanke meerderheid. Is de minderheidsbevolking evenredig over alle gebieden gespreid, dan heeft de segregatie-index een waarde van 0. Is daarentegen de totale minderheidsbevolking in één woonwijk geconcentreerd, terwijl de meerderheid hier niet vertegenwoordigd is, dan bereikt de index de andere extreme waarde, namelijk 100.

Wat Nederland betreft, kan de vraag worden gesteld of bijv. de circa 6.000 buitenlanders in Den Haag e.o., de 14.000 in Amsterdam en de 8.000 in Rotterdam e.o. even sterk gesegregeerd zijn als bijv. de negerbevolking in Los Angeles. Naast de arbeiders uit Middellandse-Zeelanden dienen ook de Nederlanders die afkomstig zijn uit de andere rijkdelen, bij deze analyse te worden betrokken, omdat zich voor hen „tal van soortgelijke problemen voordoen”, aldus de commissie die het voorlopige verslag over de *Nota Buitenlandse Werknemers* heeft uitgebracht.

Nadat de segregatie-index is berekend, rijzen er twee vraagstellingen voor een wetenschappelijke analyse, die nauw met elkaar verweven zijn: *wat zijn de oorzaken van segregatieverschijnselen en wat zijn de gevolgen ervan*. Woningnood kan segregatie bevorderen. Veelal tracht de buitenlandse arbeider de kosten van huisvesting tot een minimum te beperken (hetgeen vaak niet lukt). Voor iemand met een tijdelijke werkvergunning lijkt het pension de aangewezen vorm van wonen. In 1968 woonden bijv. in Den Haag 75% van alle buitenlandse arbeidskrachten met een tijdelijke vergunning in een pension, 12% had (met of zonder gezin) inwoning

en slechts 13% (met gezin) bezat een eigen woning.

Als de woningen met een lage huurwaarde in enkele wijken zijn geconcentreerd, neemt de kans op segregatie toe. Voor Den Haag hebben wij voor 1969 een segregatie-index kunnen berekenen voor de huurklasse tot f. 600 per jaar (8,4% van de totale woningvoorraad). De index is 54. Er is dus sprake van segregatie wat betreft het woningaanbod in de laagste huurklasse (overigens ook voor de huurklasse tot f. 800). Dit wijst erop dat ook gezinnen met lage inkomens in Den Haag gesegregeerd zijn: vooral de groep met een „nettoverbruik” van circa f. 5.400 per jaar.

De buurten waarin deze *relatief arme Nederlandse gezinnen* geconcentreerd zijn, worden vaak van een emotioneel etiket voorzien, dat als equivalent voor het getto-begrip kan gelden: het etiket *asociaal*. De homogeniteit van een wijk qua inkomen en daarmee qua sociale status wordt versterkt door de uittocht van gezinnen met een hoger inkomen, die zich het met veel succes geadverteerde „buiten-wonen” kunnen permitteren. Het feit dat de „nieuwe” buurt sociaal relatief homogeen is samengesteld, kan haar attractiviteit verhogen. Verhuizen ook gezinnen met een lagere sociale status in het kader van radicale saneringen, dan leidt dit vaak alleen maar tot een verplaatsing van de segregatie van de binnenstad naar een buitenwijk of naar een gedeelte hiervan.

Komen op grond van de „normale” selectieve uittocht uit meestal oude binnenstadswijken woningen uit de lagere huurklassen vrij, dan bevordert dit de segregatie van buitenlanders. Tevens kan — indien deze vreemdelingen op grond van hun „apartheid” als „ongewenst” worden beschouwd — de binnenkomst van buitenlanders bij overschrijding van een bepaald aandeel van deze groep in de totale wijkbevolking („tipping point”) de uittocht versterken van niet-buitenlanders. Naast de aantrekkingskracht van het buiten-wonen gaat er dus een afstotende werking uit van deze *discriminatie*. Hierdoor komen nog meer of nog sneller woningen en potentiële pensions vrij, hetgeen vervolgens weer de segregatie van buitenlanders versterkt.

De mate waarin buitenlandse arbeiders op grond van andere redenen dan hun relatief lage sociale status worden gediscrimineerd (redenen waarvoor zelfs Nederlanders gediscrimineerd kunnen worden), kan worden benaderd door de segregatie van buitenlandse werknemers te vergelijken met de segregatie van gezinnen met lage inkomens. De index voor de negerbevolking in Los Angeles betekent bijv. „echte” segregatie, want de index voor „arme gezinnen” (met een inkomen onder \$ 5.000) bereikt slechts een waarde van 15.

Inhoud

Dr. P. Drewe:	
Gettovorming en segregatie . . .	765
Drs. J. P. Pronk:	
Het BP-effect van PFI in LDC (II)	767
Prof. Dr. J. H. P. Paelinck:	
Oost West, Noord Best?	768
Mr. R. A. A. Duk:	
Om de plaats van de staking . . .	770
Drs. W. J. Ferkranus en Drs. G. J. Lanjouw:	
Enkele aspecten van de Euro- dollarmarkt (II)	773
Mededelingen	777
Prognosties	778
Boekennieuws	778

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit*
Redacteur-secretaris: L. Hoffman

Economisch-Statistische Berichten

Weekblad van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

*Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

*Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

*Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.*

*Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.*

*Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.*

Wat zijn nu de gevolgen van segregatie? Wij moeten hier vragen: „gevolgen voor wie?”. Wat zijn de gevolgen (al of niet reeds aanwezig) voor de Nederlandse bevolking? Criminaliteit en wangedrag worden niet zelden in samenhang gebracht met segregatie. Statistische verbanden tussen aantal en typen misdrijven per wijk aan de ene en segregatie aan de andere kant kunnen worden verwacht. Er wordt echter voor gewaarschuwd om uit een statistische samenhang die op wijkniveau is geconstateerd, een conclusie over het individuele gedrag te trekken („ecological fallacy”) als bijv.: komen er in wijken met een hoog percentage buitenlanders meer misdrijven voor dan in wijken met een laag percentage, dan zijn buitenlanders „crimineler”, dan Nederlanders. Een toets van laatstgenoemde hypothese eist echter individuele waarnemingen en controlegroepen. Bovendien moet erop worden gelet, dat de statistiek slechts betrekking heeft op „misdrijven ter kennis gekomen van de politie” en dat de wijk waarin een misdrijf wordt vermeld, de plaats kan zijn waar het misdrijf is geschied, de woonwijk van de dader, de woonwijk van het slachtoffer enz. Hier wordt dus een vrij wetenschappelijke redenering gevolgd. Degene evenwel die het criminaliteitsverschijnsel nogal emotioneel benadert, heeft er minder moeite mee een causaal verband te leggen tussen buitenlandse arbeiders (segregatie) en misdrijven. Zou een dergelijk weinig kritisch standpunt min of meer onbewust door instituties als politie, rechtspraak enz. worden ingenomen, dan bestaat altijd het gevaar dat hierdoor een „self-fulfilling prophecy” in gang wordt gezet. Trouwens, ook de kennisname van misdrijven, zoals elke vorm van perceptie, is „selectief”.

Er zijn nog twee gevolgen van segregatie te noemen, die van belang zijn voor de stadsontwikkeling resp. de ruimtelijke ordening. Voorzieningen getroffen in of in de nabijheid van een sterk gesegregeerde wijk met een sterk negatieve status-image, kunnen snel hun attractiviteit voor gebruikers met een hogere sociale status verliezen. Zij worden — sociaal gezien — minder toegankelijk. In plannen voor bijv. een „groen regeringscentrum aan zee” zou hier rekening mee moeten worden gehouden. De reeds beschreven ontvolking van de oude binnensteden, d.w.z. de uittocht naar de (nog) minder dicht bevolkte omgeving van de agglomeraties, kan zowel kwantitatief als kwalitatief (selectiviteit naar sociale status) door segregatie worden bevorderd omdat deze een additionele „push” kan betekenen. Er lijken twee kritische tijdstippen voor conflicten en incidenten te bestaan. Ten eerste kennen wij het verzet van het gevestigde bevolkingsdeel tegen de eerste penetratie van ongewenste vreemdeelingen in hun wijk. Ten tweede kan de achtergebleven bevolkingsgroep, als de „tipping point” is bereikt, in bijzondere mate gefrustreerd raken en vervolgens agressief worden. Men wil graag vertrekken, maar is hiertoe primair door een ongunstige inkomenssituatie niet in staat, terwijl steeds meer „ongewenste buitenlanders” de wijk binnenstromen.

Segregatie heeft — last not least — ook gevolgen voor de betrokken bevolkingsgroep zelf. Weliswaar kan een sterk gesegregeerde wijk, intern gezien, volledig geïntegreerd zijn, d.w.z. er kunnen vele intensieve en bevredigende onderlinge contacten worden onderhouden. Daardoor wordt deze subcultuur ook in staat gesteld de opvang van nieuwkomers te vergemakkelijken. Grensoverschrijdende contacten komen er evenwel weinig tot stand. Degenen die in slechte woningen zijn ondergebracht in een buurt die door de „overigen” globaal genomen negatief wordt afgeschilderd, zijn uitermate gehandicapt als het bijv. om vorming en onderwijs voor zichzelf of voor hun kinderen gaat: het entreebiljet voor een hoger inkomen (meer keuzemogelijkheden).

Deze handicap bestaat reeds voor min of meer gesegregeerd levende arme Nederlandse gezinnen. Hoeveel groter is deze handicap dus niet voor iemand die nog duidelijker „apart” lijkt. Hier stuiten wij op de grenzen van een nuchter wetenschappelijke analyse van de segregatie. Als wij zowel oorzaken als gevolgen kennen en iets aan het probleem willen doen, moeten wij toch weer in een sfeer gaan werken waar begrippen als „gettovorming” en „asociaal” zich thuis voelen. De wetenschapsbeoefenaar heeft trouwens toch al met een niet geringe handicap te kampen: hij kijkt meestal van een eveneens sterk — al is het dan op grond van hoge inkomens — gesegregeerd „buiten” naar „binnen”.

Paul Drewe

Het BP-effect van PFI in LDC (II)

In mijn vorige column („ESB” van 14 juli jl.) heb ik erop gewezen dat reeds op basis van officiële OECD-gegevens geconcludeerd kan worden dat de particuliere kapitaalstroom zich niet van de rijke naar de arme landen, doch in omgekeerde richting beweegt. Het betalingsbalanseffect van particuliere buitenlandse investeringen is voor de ontwikkelingslanden negatief omdat de naar de rijke landen terugvloeiende kapitaalopbrengsten (renten, winsten, royalties e.d.) de nieuwe investeringen jaarlijks ruim overtreffen. Bij het toelichten van deze stelling ben ik ingegaan op enkele statistische problemen betreffende de meting en definiëring van de betrokken grootheden. Het zal duidelijk zijn dat al naar men verschillende definities toepast van particuliere buitenlandse investeringen enerzijds en naar het buitenland terugvloeiende kapitaalopbrengsten anderzijds, verschillende verhoudingsgetallen resulteren.

In de onderstaande tabel staan op de eerste regel de verhoudingsgetallen vermeld welke volgens enkele alternatieve methoden berekend werden uit de OECD-gegevens voor de gezamenlijke ontwikkelingslanden (vermeld in het genoemde „ESB”-artikel). Methode a is mijns inziens de meest juiste: de terugvloeiende kapitaalopbrengsten worden gesteld tegenover de met nieuwe kapitaalimport gefinancierde investeringen. Wil men bij



de berekening van het betalingsbalanseffect ook de herinvesteringen in aanmerking nemen, dan zal men dit moeten doen volgens methode b, waarbij deze herinvesteringen zowel begrepen zijn in de teller (kapitaal-export) als in de noemer (kapitaal-import), waardoor wel het verhoudingsgetal wordt beïnvloed — het daalt indien de herinvesteringen positief zijn — doch het betalingsbalanseffect in absolute zin niet verandert. Dit laatste is wel het geval bij methode c, waarbij de herinvesteringen alleen zijn opgeteld bij de met nieuwe kapitaalimport gefinancierde investeringen. Het aldus berekende verhoudingsgetal is eigenlijk een onderschatting van het betalingsbalanseffect. Meestal zal deze methode echter toch moeten worden toegepast omdat de juiste gegevens omtrent de omvang van de herinvesteringen moeilijk te verkrijgen zijn. Soms ontbreken zelfs de gegevens omtrent de particuliere buitenlandse investeringen als afzonderlijke component van de betalingsbalans geheel, en moet de particuliere kapitaalexport vergeleken worden met de totale particuliere kapitaalimport,

dus inclusief de niet ter financiering van investeringen ontvangen kredieten: methode d.

In de tabel is tevens een aantal verhoudingsgetallen opgenomen welke ik berekende voor enkele afzonderlijke ontwikkelingsgebieden. Twee conclusies springen hieruit duidelijk naar voren:

1. Hoe korter de periode waarover men het verhoudingsgetal berekent, hoe groter de kans dat het in bovenwaartse richting wordt beïnvloed door winsten op in het verleden verrichte en min of meer voltooide investeringen (zie in de tabel Suriname), of in benedenwaartse richting door nieuwe investeringen die in de toekomst vruchten zullen afwerpen (zie Nigeria).
2. Wellicht is het daarom correcter deze verhoudingsgetallen te berekenen met behulp van een „gestation-period”. Toch is dat niet erg relevant. Het blijkt immers dat ook de verhoudingsgetallen die berekend zijn voor een langere periode veel groter zijn dan één.

Conclusie: de particuliere buitenlandse investeringen in ontwikkelingslanden leiden, in de terminologie van de nationale rekeningen, tot een aanzienlijk verschil tussen nationale en binnenlandse besparingen, ofte wel in neo-marxistische terminologie: tot de afroaming van een potentieel economisch surplus. Een dergelijke afroaming wordt door auteurs als Baran en Sweezy, Wheelwright, en Frank gehanteerd als de definitie van „uitbuiting”. Daarmee is noch over het betalingsbalanseffect van particuliere buitenlandse investeringen, noch over de uitbuiting alles gezegd. Maar wat er nog meer over gezegd kan worden, komt op de hier gesignaleerde verschijnselen niet alleen maar in mindering; integendeel. Daarover een volgende keer.

De verhouding tussen teruggevloeide winsten e.d. enerzijds en particuliere buitenlandse investeringen anderzijds voor een aantal ontwikkelingsgebieden en perioden

Ontwikkelingsgebied	Periode	Verhoudingsgetal berekend volgens methode			
		a	b	c	d
Ontwikkelingslanden	1964—1968	2,32	1,97	1,71	1,58
Ontwikkelingslanden (alleen uit Ver. Staten)	1960—1968	—	—	1,25	—
Latijns-Amerika (alleen uit Ver. Staten)	1960—1968	3,38	2,23	1,76	—
Chili	1950—1968	—	—	—	3,01
Suriname	1952—1969	—	—	1,20	—
Suriname	1966—1969	—	—	2,52	—
Nigeria (exclusief petroleum)	1963—1967	—	—	—	0,85
Nigeria (inclusief petroleum)	1963—1967	—	—	—	0,68
Pakistan	1964—1968	2,19	1,85	1,54	—
India	1948—1961	5,44	—	—	—
India	1963—1967	2,59	2,27	2,07	1,85

Oost West, Noord Best?

PROF. DR. J. H. P. PAELINCK

Onlangs werden vier rapporten uitgebracht over de ontwikkelingsmogelijkheden in het Noorden van Nederland. Opdrachtgever was het Ministerie van Economische Zaken; de uitvoering beruiste bij het in Brussel gevestigde filiaal van de Amerikaanse firma A. D. Little¹.

Ons viel bij het lezen van deze rapporten in het bijzonder op het gebrek aan samenhang enerzijds, aan originele methodiek anderzijds. Wat de methodiek betreft, gaat het in grote trekken om een vergelijking tussen het vestigingsprofiel van een aantal industrieën en het regionale profiel van Noord-Nederland, waarbij de groeikansen van de industrie worden geschat op basis van een marktanalyse.

Hoe dit laatste is geschied, wordt in zeer algemene termen beschreven. Het lijkt er echter niet op dat daarbij enig model betrokken is geweest. Er bestaan mogelijkheden om de noodzakelijke exogene variabelen op middellange en lange termijn te verkrijgen. De Europese Gemeenschap coördineert, in het kader van de harmonisatie van de middellange-termijnpolitiek van haar leden, projecties van macro-economische grootheden; daarop gebaseerd kan een econometrisch model worden gehanteerd, waarbij de voornaamste semi-geaggregeerde grootheden kunnen worden gegenereerd. Een aantal instituten ontwikkelt dergelijke modellen, waarbij deze laatste, naar gelang het nagestreefde doel, een min of meer gedesaggregeerd en dynamisch karakter krijgen.

Wat de profielzijde betreft, wordt alleen in verbale zin aandacht geschonken aan het Noorden des lands. Dat dit wat stelselmatiger had gekund, zal blijken uit hetgeen volgt. Een kwalitatief lokalisatieprofiel kan in de vorm van een synthetische tabel worden gegoten; hierna (tabel 1) een staaltje uit eigen werk².

De kruisjes in tabel 1 geven een ordinale schatting weer van de belangrijkheid van iedere factor in het Noorden van Nederland; zij kan als volgt worden gebruikt. Eisen worden door bepaalde industrieën aan bepaalde vestigingsplaatsen gesteld. Meestal worden multiple criteria gehanteerd, waarbij het moeilijk is gewichten toe te kennen aan elk van hen, daar een bepaald percentage ervan zuiver kwalitatief is.

Heeft nu een gewest een vestigingsprofiel dat elk ander volledig domineert, dan is er geen enkel probleem; in technische termen: het corresponderend stroomdiagram is niet circulair. Duiken er echter discrepanties op, dan dient tot verdere analyse te worden overgegaan³. Een concordantie- en een discordantie criterium kunnen worden opgesteld. Simultaan verzwakken van beide indicatoren laat toe een voorkeursrelatie van lagere orde op te stellen; de mate van verzwakking en de factoren waarop deze slaat, geven een inzicht in de relatieve differentiatie van verschillende potentiële vestigingsplaatsen. Is uiteindelijk de verzwakking zeer groot, dan zijn de vestigingsplaatsen praktisch indifferent.

Het aanwijzen van adequate vestigingsplaatsen kan o.i. alleen geschieden op basis van een vergelijkende studie. Moderne technieken, gebaseerd op eigenschappen van stroomdiagrammen, laten toe de analyse te doen berusten op een stelsel van multiple, kwantitatieve en kwalitatieve criteria. De graad van overeenkomst tussen een streekprofiel en een industrieprofiel kan dan worden afgeleid, alsook het relatief adequaat zijn van een gebied als vestigingsplaats voor die industrie. Hoe groter

Tabel 1.
Dynamisch ontwikkelingsprofiel van het Noorden van Nederland

Factoren	Evaluatie
1. Productieve factoren	
Natuurlijke omgeving	+++
Land	
— aanwezigheid	+++
— uitrusting	+
Grondstoffen	
— aanwezigheid	+
— kwaliteit	0
Energie	
— aanwezigheid en continuïteit	++
— kwaliteit	++
Verbindingen	+
Industriehallen	+
Arbeid	
— hoeveelheid	++
— geschooldheid	+
— geestesgesteldheid	+
2. Economische en technische factoren	
Afzetmarkt	0
Integratie in industrieel complex	0
Financiële markten	0
Hulpdiensten	+
Openbare diensten (telecommunicaties)	+
3. Sociale factoren	
Tertiaire diensten	+
Behuizing	+
Organisatie van	
— recreatie	+
— culturele activiteiten	+

¹ Arthur D. Little: „Industrial Development Profile of the Northern Region of the Netherlands”, „Opportunities in plastics fabrication”, „Opportunities in process control equipment manufacture”, „Opportunities in electromedical equipment manufacture”, Den Haag 1970.

² Bron: „Het Noorden van Nederland gezien in het licht van de algemene theorie der regionaal-economische ontwikkeling”, Academiesdag 21, NV Noord-Hollandse Uitgeversmaatschappij, Amsterdam 1970, blz. 7-22.

³ Vgl. J. H. P. Paelinck: „Regionaal en stedelijk economisch onderzoek steeds operationeler”, De Erven F. Bohn NV, Haarlem 1971.

de relatieve overeenkomst, hoe groter ook de kans dat een gewest een levensvatbaar bedrijf zal aantrekken.

In het „background”-rapport, dat de algemene vestigingsvoorwaarden in het Noorden beschrijft, wordt wel enig voorbehoud gemaakt over het geboden lokalisatieprofiel; in elk van de deelrapporten verschijnt een uit-treksel dat, gezien in het licht van de algemene analyse, wel een erg optimistische toets heeft. Zo krijgt Nederland een sleutelpositie binnen Europa daar waar eerder opgemerkt werd dat het Verenigd Koninkrijk en Zweden wel eens concurrenten zouden kunnen worden.

Wij kunnen ook niet achter de algemene analyse van het vestigingsprofiel staan. Uit onze reeds geciteerde analyse van het Noorden van Nederland concludeerden wij dat er sprake is van een relatief gebrek aan „social overhead capital”, vergeleken met de economische infrastructuur. Dit gebeurde in het kader van een aantal werkhypothesen uit de regionaal-economische theorie, waarbij uiteindelijk een „social amenity”-politiek werd aanbevolen.

Voorts brengt het rapport niets nieuws. Dat coherente middellange-termijnobjectieven ontbreken, wisten wij. Dat een promotieprogramma vruchten kan afwerpen, is ook niet onbekend. Dat technologische polen een rol kunnen spelen, is waarschijnlijk, maar dat Drenthe een TH behoeft, lijkt ons niet bewezen, evenmin als een technische faculteit en wat „management science” aan de Universiteit te Groningen (in Mons, België, heeft men die snufjes, maar het probleem is dat de afgestudeerden toch naar Brussel afzwaaien).



Een snel groeiende bank
Gunstige rentecondities
Balanstotaal f 366.9 miljoen
Grootste bank van Friesland

Friesland Bank

Vestigingen in geheel Friesland
Hoofdkantoor: Zaailand 110 Leeuwarden

Verder wordt gepostuleerd dat havenindustrieën, metaalverwerking, plasticverwerkende machines, voedingsindustrie en farmaceutica het gebied zouden „optrekken”. Dat is best mogelijk, maar de mate van succes hangt af van de vigerende structuur en van bestaande en potentiële bindingen tussen bedrijfstakken. Deze worden weliswaar onderkend⁴, doch verder wordt er niets gemeten.

In tabel 2 worden de hoogste totale vraag- en aanbodmultipliers voor de drie Noordelijke provincies aangegeven⁵.

Tabel 2.

Industrie	Provincie Groningen	Friesland	Drenthe
Food (animal products)	x		x
Food (other products)	\overline{x}	\overline{x}	
Textiles	x		
Papermills	x	x	
Printing and publishing	x	x	x
Leather and rubber	x	x	x
Chemicals (incl. oil refineries)			\overline{x}
Pottery, glass, stones	x		x
Metalware and machine building	x	x	x
Means of transportation	x	x	x
Public utilities	x		
Insurance		x	

Wat de te verwachten attractie-effecten betreft, scheidt zich de zuidelijkste provincie helder af van haar meer noordelijke zusters. Dit slaat op spontane aantrekkings-effecten, die effectieve bindingen veronderstellen.

Wat de afzonderlijke industrieën betreft (plastic en plasticverwerking, elektromechanische en controle-apparaatuur, waarop de technische en marktanalyse van Arthur D. Little slaat) dient met voorbehoud geredeneerd te worden. De analyse van „clusters” (waarvan meermalen sprake is in de rapporten) is namelijk begonnen, meer in het bijzonder wat externe effecten betreft. Transport- en communicatiekosten werden al in de attractie-analyse bekeken; het ziet ernaar uit dat, voor kleinere „clusters”, waar weinig directe bindingen schijnen te bestaan⁶, een andere theorie dient te worden getoetst. Zelf stellen wij pogingen in het werk om de „laterale bindingstheorie” (met gezamenlijke factoren of afzetmogelijkheden) te ontwikkelen; voor de tertiaire sector in een stadsmilieu werden de eerste interessante feiten aan het licht gebracht. Hierbij bestond de mogelijkheid een groep „locational leaders” af te scheiden van hun minder dynamische „followers”, en een „leader-follower-multiplier” uit te rekenen.

Toegepaste regionale economie kan zich niet in het enge kleedje van klassieke analysemethoden bewegen; routine kan voor een efficiënt beleid een gevaarlijk gedrag zijn.

J. H. P. P.

⁴ Bijvoorbeeld in het „plastic-rapport”, blz. 2.

⁵ Ontleend aan A. C. van Wickeren: „Interindustry Relations: Some Attraction Models”, NV v.h. Fa. M. J. van der Loeff, Enschede 1971. Alleen coëfficiënten boven 2 worden aangegeven; de hoogste coëfficiënt is omkaderd.

⁶ Cfr. P. Baudalet: „Etude de localisation: le parc industriel de Nivelles”, Namen, Faculté des Sciences Economiques et Sociales, 1966 (gestencil).

Om de plaats van de staking

MR. R. A. A. DUK*

Hoe weinig gulden de middenweg nog maar is in deze zo veelvuldig als dynamisch aangeduide tijd hebben de opstellers van wetsontwerp 10111, houdende wettelijke bepalingen met betrekking tot de werkstaking, moeten ervaren. Het wetsontwerp, in 1969 ingediend en door Slagter in *ESB* van 13 en 20 augustus van dat jaar besproken, is de vrucht van een ontwikkeling waarvan men het begin kan stellen in 1958. In dat jaar vielen een aantal rechterlijke uitspraken, waarvan die van de President van de Amsterdamse rechtbank van 27 maart 1958, N.J. 1958, 245, het minst plaats voor twijfel liet. Een beroep van gedaagde op zijn stakingsrecht werd afgewezen met de gevleugelde woorden dat „ een zodanig recht Ons onbekend is”.

Panhonlibco-arrest

Als voornaamste katalysator in de discussie over het stakingsrecht heeft gefungeerd HR 15-1-'60, N.J. 1960,84 m.n. L.E.H.R.: geen chemische formule, maar een aanduiding van het Panhonlibco-arrest van de Hoge Raad. Uit dat arrest blijkt dat de Hoge Raad voor de positie van de vakvereniging en die van de individuele arbeider in geval van staking uitgaat van de arbeidsovereenkomst tussen de werkgever en de arbeider. De arbeider die staakt, maakt zich in beginsel aan wanprestatie schuldig, de vakvereniging die tot staking oproept, aan een onrechtmatige daad. In beginsel: het arrest laat de mogelijkheid open, dat in redelijkheid van de arbeiders voortzetting van het werk niet gevegd kan worden.

De kritiek op het arrest, met name van vakbondszijde, is in wezen op twee te onderscheiden gronden gebaseerd. In de eerste plaats zou, door de nadruk te leggen op (het uitlokken van) de individuele wanprestatie, ten onrechte ontkend worden dat de staking geen individueel, maar een collectief verschijnsel is. Ten tweede zou uit het arrest niet duidelijk blijken in welke gevallen de voorbehouden uitzonderingsmogelijkheid van toepassing en een staking derhalve geoorloofd zou zijn. In het Panhonlibco-arrest onderscheidt de Hoge Raad stakingen waarbij een doel wordt beoogd, dat de verhouding tussen de stakers en hun werkgevers betreft en andere acties. Binnen die laatste groep onderscheidt de Hoge Raad dan weer stakingen die wel en die niet als steun aan elders uitgebroken stakingen plaatsvinden. Slechts voor die derde groep verbijzondert de Hoge Raad het uitgangspunt en geeft aan wanneer in redelijkheid geen werkvoortzetting verlangd kan worden. Wat de opvatting is van de Hoge Raad over de geoorlooftheid van het prototype van de staking, die met betrekking tot arbeidsvoorwaarden, is zodoende uit het arrest niet op te maken.

Ten gevolge van het Panhonlibco-arrest rees de vraag, of wettelijk ingrijpen geboden was. Het antwoord op die vraag luidt, blijkens het ontwerp, bevestigend. M.i. terecht: de vraag van de functie van de werkstaking

is er een van vormgeving aan het collectief overleg. Dat is een probleem dat naar zijn aard bijzonder politiek geladen is. De oplossing van dat soort problemen hoort door de wetgever te geschieden en niet door de rechter, die over geen duidelijk richtsnoer beschikt en wiens beslissingen (mede daardoor) een sterk ad hoc karakter zullen dragen.

In het ontwerp is aan het eerste bezwaar van de vakbeweging tegemoet gekomen: de verplichting de bedongen arbeid te verrichten is geschorst voor de arbeider die deelneemt aan een staking die door een (reeds minstens twee jaar rechtspersoonlijkheid bezittende) vakvereniging georganiseerd is. De verantwoordelijkheid voor een staking is daarmee gelegd op de schouders van de organisator.

Functie van de staking

Met de erkenning van die schorsing is slechts vastgesteld dat aan de staking enigerlei functie toekomt. Het is juist over de vraag wat de functie van de staking moet zijn, dat de meningen zo heftig botsen. Het is ook alleen uit dat verschil van inzicht verklaarbaar dat op het eerste gezicht volkomen tegenstrijdige opvattingen over het ontwerp kunnen worden verkondigd. Bockwinkel, in een artikel in *Sociaal Maandblad Arbeid* van juni 1969, noemt de speelruimte die het ontwerp de vakvereniging laat, ongrondwettig; de aan de vakbonden toegedachte vrijheid zet z.i. onze rechtsorde ondersteboven. Anderen, die het ontwerp bij voorkeur enigszins pejoratief aanduiden als de anti-stakingswet, menen dat het voorstel de rechter juist de beschikking geeft over verstrekkende mogelijkheden om een staking onwettig te verklaren. Een artikel in *De Volkskrant* van januari 1971 heeft als kop „Stakingswet geeft rechter te veel ruimte”; in het artikel wordt de „stakingsadvocaat” Rood in de mond gelegd, dat de uitzonderingen die de staking volgens het ontwerp ongeoorloofd maken, te talrijk zijn.

In zijn bijdrage over het Panhonlibco-arrest in het boekje *Stakingsrecht* onderscheidt H. Drion verschillende functies die een staking kan vervullen. Hij noemt daarbij in de eerste plaats de protestfunctie, die met name in de vorige eeuw centraal stond. De tweede functie is die van „troef” bij collectieve onderhandelingen en tenslotte noemt Drion nog de mogelijkheid die de staking de arbeider biedt op een voor hemzelf begrijpelijke wijze invloed uit te oefenen op zijn arbeidspositie.

Welke is nu de functie van de staking in de ogen

* De auteur is wetenschappelijk medewerker aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam.

van de wetgever? In de Memorie van Toelichting op het ontwerp wordt daaromtrent gesteld: „Wat nu het vraagstuk van de werkstaking betreft moet in de eerste plaats worden gedacht aan de situatie die ontstaat wanneer overeenstemming over de inhoud van een CAO niet kan worden bereikt”. Uit de Memorie van Toelichting blijkt helaas niet zonder meer, of ook in de tweede plaats ergens aan gedacht kan worden. Ook in het SER-advies wordt als enig uitgangspunt genoemd, dat slechts reëel over de vaststelling van arbeidsvoorwaarden kan worden onderhandeld, indien beide partijen effectief nee kunnen zeggen tegen voorstellen van de ander, en dat de vakbeweging daartoe het stakingsmiddel nodig heeft.

Doeleinden van de staking

De vraag naar de functie van de staking kan men ook anders formuleren: voor welke doeleinden mag een staking gebruikt worden? Een poging tot inventarisatie van de mogelijke doeleinden levert de volgende waslijst op:

1. Stakingen betreffende de arbeidsvoorwaarden en daarmee direct verband houdende omstandigheden: de CAO-inhoud.
2. Stakingen gericht tegen bepaalde, eenmalige besluiten van de werkgever, bijv. inzake inkrimping of sluiting van het bedrijf. Dit soort stakingen zal veelal gericht zijn tegen het gebruik dat de ondernemer maakt van de vrijheid die hem door een CAO wordt gelaten. Aangezien het hier veelal besluiten zal betreffen met een bedrijfseconomische achtergrond, valt van de ondernemer soms de uitspraak te verwachten dat de vakbond zich op „zijn terrein” begeeft (vgl. de „management's prerogatives” in het Amerikaanse arbeidsrecht).
3. Solidariteitsstakingen:
 - a. de werknemers weigeren werk te verrichten dat uitbesteed is door een bedrijf waarin gestaakt wordt („besmet werk”);
 - b. de werknemers weigeren werk te verrichten aan produkten die (direct of indirect) uit een stakend bedrijf afkomstig zijn (secondary boycott);
 - c. de werknemers leggen uit sympathie met stakers in een andere bedrijfstak het werk neer;
 - d. alhoewel in een bepaalde bedrijfstak zelf niet gestaakt wordt, leggen de werknemers het werk neer, om zo te protesteren, bijv. tegen de slechte arbeidsomstandigheden in die bedrijfstak (vgl. de Panhonlibco-staking).
4. Politieke stakingen:
 - a. de werknemers weigeren te werken aan produkten die voor een hun onwelgevallige afnemer bestemd zijn (duikboten voor Zuid-Afrika). (Deze groep is zeer nauw aan de tweede verwant);
 - b. de werknemers staken als uiting van afkeer van een te nemen of genomen overheidsmaatregel.

Suggesties

Het spervuur van de kritiek op het ontwerp is wel gericht geweest op het voorgestelde artikel 25, lid 1, sub d en e Wet CAO. Daarin wordt onrechtmatig verklaard de staking waarbij een kennelijke onevenredig-

heid bestaat tussen stakingsdoel en -middel en die, waarbij kennelijk in strijd met de zorgvuldigheid wordt gehandeld. Hieronder zal een overzicht gegeven worden van een aantal kandidaat-leden, voorgesteld met name ter vervanging van het geïncrimineerde duo. In die bespreking zal worden getracht te achterhalen wat in het idee van de critici de taak van de staking, resp. die van de wetgever op dit terrein is.

Als eerste suggestie zij genoemd die van Slagter om de constructie te bezigen dat er na afloop van een CAO geen „gewone”, tot arbeid verplichtende individuele arbeidsovereenkomst meer over is. Dat deze oplossing minder gelukkig is, zoals De Jong in zijn brochure *De regeling van de werkstaking en de civiele rechtsorde* suggereert, omdat zij de zelfstandigheid der arbeidsovereenkomst ontkent, lijkt mij geen sterk argument: de vraag is nu juist in welke mate men de iure constituendo, de in feite bestaande afhankelijkheid juridisch wil institutionaliseren. Van meer belang is, dat in deze opvatting een staking alleen mogelijk is na afloop van de CAO: stakingen in de groepen 2 tot en met 4 zouden ongeoorloofd zijn.

Een andere suggestie is om het voorgestelde artikel-lid te vervangen door een tekst in de volgende trant:

1. Een vakvereniging, welke tegen een werkgever een staking uitroept of zich daarachter stelt, handelt niet onrechtmatig door het enkele feit dat zij de betrokken werknemers tot het niet verrichten van de overeengekomen arbeid beweegt.

Dit voorstel, dat m.i. materieel overeenstemt met een tweede suggestie van Slagter, nl. om te volstaan met de bepaling dat de arbeidsverplichting van de aan een („erkende”) staking deelnemende werknemer geschorst is, komt mij voor als een gaaf geredigeerd artikel, dat zich tot de wat klonterige tekst van het ontwerp verhoudt als een creatie van Yves St. Laurent tot het zelfgenaamde mantelpakje van een lieve, maar wat onbeholpen boerendochter. Het is dan ook dubbel jammer dat het niet wel bruikbaar is: het komt slechts tegemoet aan het eerste bezwaar tegen het Panhonlibco-arrest; het tweede, dat niet duidelijk is wanneer een staking geoorloofd is, blijft bestaan. Slagter stelt zich voor, dat de rechter de staking normaal aan de zorgvuldigheidsnorm van 1401 BW zal toetsen. Maar dat betekent dat de politieke vragen die de staking oproept, aan de rechter gedelegeerd worden; of men een solidariteitsstaking zorgvuldig acht of niet, hangt af van de mening die men in het algemeen over zulke stakingen heeft.

Van Bakels is afkomstig de suggestie om in de wet te verwijzen naar de normen die gelden in het collectief verkeer. Hoewel de rechter door die formule gedwongen wordt zich heteronoom op te stellen en zijn beslissing afhankelijk te maken van wat de betrokkenen zelf in het algemeen vinden, geldt toch ook hier het bezwaar dat de wetgever in feite zijn taak, te bepalen voor welke doeleinden een staking is toegestaan, delegeert. Een ander bezwaar is dat geldende normen welhaast niet tot stand zullen kunnen komen; daarvoor is een communis opinio van werkgevers en werknemers vereist, die mij in veel gevallen illusoir lijkt.

A fortiori volgt uit het bovenstaande dat afgewezen moet worden het voorstel om van wettelijk ingrijpen af te zien en de jurisprudentie een kans te geven zich verder te ontwikkelen.

Onrechtmatige staking volgens het wetsontwerp

En dan nu het wetsontwerp zelf: hoe wordt daarin een keuze gemaakt? In het al genoemde art. 25 worden limitatief 5 gevallen opgesomd, waarin een staking onrechtmatig is. De eerste twee uitzonderingen spreken welhaast vanzelf: stakingen in strijd met de wet (inclusief stakingen die erop gericht zijn de werkgever in strijd met de wet te doen handelen) en stakingen waarbij de vakvereniging een krachtens CAO op haar rustende verplichting schendt, zijn niet toegestaan. Kritiek op deze bepalingen betreft details: waarom wordt de staking in strijd met CAO-verplichtingen als onrechtmatig gekwalificeerd? Is ageren uit wanprestatie niet voor de hand liggender? Van de stakingen die wegens bewegen tot handelen in strijd met de wet ongeoorloofd zijn, wordt uitgezonderd de staking die ten doel heeft de werkgever in strijd met art. 14 CAO te doen handelen.

Die uitzondering lijkt ondoordacht: onder een handeling in strijd met de wet brengt men gemeenlijk niet een handeling in strijd met een overeenkomst. Welnu, art. 14 is een regel van regelend overeenkomstenrecht. Ook kan men zich afvragen aan welke handelingen van een werkgever in strijd met art. 14 gedacht is: sinds de Wet op de Loonvorming het BBA 1945 gedeeltelijk heeft vervangen, zijn CAO's veelal weer minimumregelingen. Staakt een tweede vakbond om hogere lonen te bedingen dan uit de CAO tussen werkgever en eerste vakbond voortvloeit, dan zal de werkgever door toe te geven aan de tweede bond, artikel 14 in het algemeen niet schenden.

Belangrijk zijn de overige drie uitzonderingen op de regel dat een staking niet onrechtmatig is. De eerste daarvan, in het ontwerp in art. 25.1. sub c genoemd, beoogt te verwijzen naar procedurenormen. Die bepaling is van belang bij de beantwoording van de vraag, of de manier waarop de staking gevoerd wordt, toegestaan is. Op dit moment zijn voor ons van meer belang de bepalingen sub d en e, die de staking verbieden waarbij er een kennelijke onevenredigheid tussen doel en middel bestaat, respectievelijk de staking die kennelijk in strijd met de zorgvuldigheid is. Een technische opmerking~vooraf: op het sub e geformuleerde is m.i. terecht door een aantal civilisten kritiek uitgeoefend, omdat „kennelijke strijd met de zorgvuldigheid” een wanbegrip zou zijn. Ik begrijp dan ook niet goed, waarom de wetgever niet het in sub d en e gestelde heeft samengesmolten tot de eenvoudige bepaling dat de staking niet kennelijk onredelijk mag zijn. Daardoor zou zonder verlies aan betekenis deze schoonheidsvlek verwijderd kunnen worden.

Door SER-advies en Memorie van Toelichting wordt gesuggereerd, dat door de formulering van artikel 25 ook het tweede bezwaar van de vakbeweging tegen Panhonlibco, dat van de onduidelijkheid, wordt weggenomen. Opgewekt wordt er gesproken van een nadere concretisering van de zorgvuldigheidseis. Dat de formulering op zijn hoogst een heel klein pietsie concreter is, blijkt hieruit dat men niet of nauwelijks in staat is voorbeelden te geven van stakingen die met de gestelde normen in strijd zijn. De tekst van artikel 25, met zijn nadruk op marginale toetsing, wekt de indruk dat de meeste stakingen geoorloofd zullen zijn, maar laat geheel open welke stakingen strijd met art. 25.1. sub d en e op zullen leveren. Een doordachte visie op de functie van de staking blijkt er niet erg uit.

Politieke en solidariteitsstakingen

De één-uurs-actie van december heeft aangetoond dat de vraag of een staking geoorloofd is, zich met name voor zal doen bij politieke en solidariteitsstakingen. Voor de betekenis van het toelaten of uitsluiten van dat soort stakingen is het wel zaak zich te realiseren dat dit soort stakingen uitzondering, de arbeidsvoorwaardenstaking regel is. Over die uitzonderlijke gevallen wordt voornamelijk in de Memorie van Antwoord op het ontwerp gesproken. De opvatting van de toenmalige ministers Polak en Roolvink is, dat een politieke staking haast nooit rechtmatig is en dat, wat de solidariteitsstakingen betreft, niet zonder meer gezegd kan worden of zij rechtmatig zijn of niet.

Het zou voor de hand liggen de functie van de staking wettelijk te bepalen door aan te geven voor welke doeleinden een staking toegestaan is. Maken de bovenaangehaalde ministeriële weifelingen nu, dat dit in het ontwerp niet kan, omdat scherpe lijnen niet te trekken zijn? Het lijkt mij dat die conclusie niet gerechtvaardigd is. De twijfels over solidariteitsstakingen worden veroorzaakt doordat de ministers in hun algemene oordeel niet differentiëren. Door de solidariteitsstaking op te splitsen, kan men zeer wel het kaf, de ongeoorloofde, van het koren scheiden. Wat de politieke staking betreft: ogenschijnlijk zou in het heel bijzondere geval waarin een politieke staking in de ministeriële ogen wel toegestaan is, een algeheel verbod het doel voorbij-schieten. Ogenschijnlijk: zou men bij de geoorloofde doeleinden in de wet het politieke doel niet opnemen, dan valt de politieke staking (zoals de wilde staking ook) nog steeds onder de Panhonlibco-regel. (Bij de stakingen die door de wet het predikaat toegestaan zouden krijgen toegedeeld, zou een vergelijkbare beperking bestaan door het rechtsbeginsel dat misbruik van recht verbiedt; een bijzondere wettelijke bepaling is daarvoor niet nodig).

Definitie van de werkstaking

Het bovenstaande betreft vooral het „waarom” van een staking; over het „hoe” het volgende. Het wetsontwerp geeft geen definitie van de werkstaking en laat daardoor in het midden wat rechtens is met betrekking tot slow-downs, stiptheidacties, deelstakingen en prikacties. Het lijkt mij een aanvaardbare interpretatie van de omstandigheid dat alleen door de werkstaking des werknemers arbeidsverplichting geschorst wordt, dat in andere gevallen dan de eigenlijke staking die verplichting onverlet blijft: stiptheidsacties zijn dan een inbreuk op de plicht een normale, de gewenste arbeidsprestatie te leveren.

Moeilijker ligt het met de deelstaking cum suis. Het doel daarvan is duidelijk: de werkgever(s) zo hard mogelijk treffen met zo weinig mogelijk lasten voor de vakbond. Men zou het onder omstandigheden unfair kunnen achten zo op te treden. Daartegenover staat dat ook de werkgevers erop gesteld kunnen zijn een totale oorlog te vermijden en het strijdperk beperkt te houden. De moeilijkheid op dit gebied een bruikbare regel te stellen, kan mogelijk opgelost worden door weliswaar een deelactie geoorloofd te achten, maar de werkgever in zo'n geval het recht te geven de nog werkende arbeiders uit te sluiten. Voorkomen zou dan worden dat

Enkele aspecten van de Euro-dollarmarkt (II)

DRS. W. J. FERKRANUS

DRS. G. J. LANJOUW

In de eerste aflevering van „Enkele aspecten van de Euro-dollarmarkt” beschreven de auteurs, beiden wetenschappelijk medewerker aan de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen, de geschiedenis van de Euro-dollarmarkt en haar theoretische ontstaansmogelijkheid¹. In deze tweede aflevering zal aandacht worden besteed aan de invloed van de Euro-dollarmarkt op de internationale kapitaalbewegingen en de nationale monetaire politiek.

De Euro-dollarmarkt en de internationale kapitaalbewegingen

Op de valuta-termijnmarkt is de interestarbitrage een belangrijk verschijnsel ter voorkoming van het ontstaan van blijvende, grote interestverschillen.

Interestarbitrage leidt tot de zogenaamde interestpariteiten. Het is zinvol daar wat nader op in te gaan omdat de desbetreffende theorie aan een aantal „vitale” restricties gebonden is²:

Bilaterale interestarbitrage

Wanneer π_0 de contante koers van een bepaalde valuta voorstelt en π_1 de termijankoers waarbij t een gedeelte van een jaar voorstelt en duiden we de binnenlandse en buiten-

¹ In „ESB” van 25 augustus 1971, blz. 754-757.

² Ontwikkeld door J. M. Keynes in „A Tract on Monetary Reform”, Londen 1923.

de vakbond als dominus litis zonder meer de omvang van de strijd zou bepalen. Op het „hoe” van een staking heeft ook betrekking de procedurenorm van art. 25.1. sub c. Blijkens de toelichting daarop is vooral gedacht aan gedrag voorafgaande aan een staking; men kan in het voorschrift een parallel zien met de Amerikaanse „duty to bargain in good faith”. Het is een plicht die zich moeilijk tot nadere concretisering leent, wat hier overigens niet het principiële probleem oplevert dat wij zagen bij art. 25.1. sub d en e. Door deze procedurenorm wordt m.i. ongeoorloofd het soort prikactie, waarbij telkens onverwacht en voor korte tijd een bedrijf of onderdeel daarvan wordt stilgelegd.

Positiebepaling

In het bovenstaande is aandacht besteed aan de functie, aan de staking toe te kennen. Bij een positiebepaling daaromtrent dient men zich af te vragen of de staking de haar toegedachte functie werkelijk kan vervullen en of er inderdaad voldoende voordelen staan tegenover de kosten die een staking naar haar aard meebrengt. Het is vooral de Leidse hoogleraar in het arbeidsrecht Van Esveld die, laatstelijk in *Sociaal Maandblad Arbeid* van juni 1971, twijfels op deze punten beoogt te zaaien. Z.i. is de schade die een staking tegenwoordig toebrengt en die op de maatschappij als geheel drukt, mede door de tegenwoordige technologie zo groot, dat het stakingsmiddel als verouderd beschouwd moet worden. Daarnaast en daarmee samenhangend zou de vakbond in de tegenwoordige verhoudingen door een stakingsrecht als in het ontwerp hem toegedacht, zo sterk worden dat de werkgever geen tegenspel meer kan geven: „voor hem is toegeven — ook aan de meest overtrokken eisen — goedkoper dan plat gelegd worden. Voor hem wel, inderdaad, voor de gemeenschap niet”.

Van de mate waarin men voor dit soort argumenten

toegankelijk is, zal mede iemands positie in de discussie rond de staking afhangen. Die positiebepaling is in belangrijke mate een kwestie van politiek temperament: zo verwijst Van Esveld noch naar Nederlandse statistieken over het aantal door staking verloren werkdagen, noch naar statistieken uit het buitenland, met name voor zover het stakingsmiddel daar als normaal wordt geaccepteerd. Maar, al was die schade enigszins exact bekend, dan nog blijft de vraag, of men dat op vindt wegen tegen de voordelen. Men kan een stelsel van vrije loonvorming, waarin het de vakbonden (plus de werkgevers) zijn en niet de regering, door wie de lonen vastgesteld worden, op zichzelf al waardevol achten, om de inspraak, de emancipatie of hoe men het ook noemen wil, die het de arbeiders verschaft. Geheel los daarvan kan men van mening zijn dat een stelsel van vrije loonvorming (sneller) tot een rechtvaardiger inkomensverdeling leidt: allemaal zeer moeilijk weegbare en vergelijkbare factoren. Met name de problematiek om de solidariteitsstaking ligt direct in het verlengde hiervan; zo'n staking zal immers in de eerste plaats kracht bijzetten aan vakbondseisen in een „primaire” arbeidsvoorwaardenconflict.

In de discussie over de staking in de vakliteratuur wordt gesuggereerd dat de staking weliswaar erkend moet worden, maar dat er verder geen reden is niet aan de zorgvuldigheidsnorm te toetsen. In het ontwerp vindt men, in de marginale zorgvuldigheidstoetsing, een zekere afschaduwning van dat idee. Dat de vraag of bepaalde stakingen, zoals politieke en solidariteitsstakingen, geoorloofd zijn, niet beantwoord kan worden door aan die norm te toetsen, maar dat het integendeel een politieke vraag is, waarover het dienstig is dat de wetgever zich ondubbelzinnig uitspreekt: zie daar de staking van dit artikel.

R. A. A. Duk

landse interestvoeten aan met r_h en r_f , dan bedraagt het agio (a) van de termijnkoers ten opzichte van de contante koers, uitgedrukt als een percentage per jaar van de contante koers³:

$$a = \frac{\pi_t - \pi_o}{\pi_o \cdot t} \quad (1)$$

Bij een intereststand van r_h zal een binnenlandse valuta aan het einde van periode t aangegroeid zijn tot $e^{r_h t}$. Had men die valuta in het buitenland belegd, dan zou de valuta aan het einde van die periode zijn aangegroeid tot $\frac{\pi_t}{\pi_o} \cdot e^{r_f t}$, aangenomen dat het valutarisico op de termijnmarkt is gedekt.

Het is duidelijk dat er geen interestarbitrage gepleegd wordt en dus ook geen kapitaalbewegingen zullen plaatsvinden als:

$$e^{r_h t} = \frac{\pi_t}{\pi_o} \cdot e^{r_f t} \quad (2)$$

of als:
$$\frac{\pi_t}{\pi_o} = e^{t(r_h - r_f)} \quad (2a)$$

Nu kunnen we vergelijking (1) schrijven als:

$$at = \frac{\pi_t}{\pi_o} - 1. \text{ Hieruit volgt: } at + 1 = \frac{\pi_t}{\pi_o} \quad (1a)$$

Substitutie van (1a) in (2a) levert:

$$at + 1 = e^{t(r_h - r_f)} \quad (3)$$

Een reeksontwikkeling van het rechterlid luidt:

$$1 + t(r_h - r_f) + \dots + \dots$$

De derde en volgende termen van deze reeks zijn te verwaarlozen zodat (3) geschreven kan worden als:

$$at + 1 = 1 + t(r_h - r_f) \quad (3a)$$

Dit is $a = r_h - r_f \quad (3b)$

Deze vergelijking toont aan dat in de evenwichtstoestand het agio (disagio) van de termijnnoteringen gelijk is aan het verschil tussen de binnen- en buitenlandse interestvoeten.

Multilaterale interestarbitrage

Het voorgaande behandelt de zogenaamde bilaterale interestarbitrage. Betrekken we meer landen in de theorie van de interestpariteiten, dan leidt dit niet tot andere conclusies aangezien de termijnwisselkoersen evenals de contante wisselkoersen der onderscheidene valuta op elkaar herleidbaar zijn.

Dit wordt door Sohmen als volgt aangetoond⁴:

$$\frac{\pi_t}{\pi_o} = e^{t(r_h - r_f)} \quad (2a)$$

Voor de landen A en B kunnen we deze relatie schrijven als:

$$\left(\frac{\pi_t}{\pi_o}\right)_{AB} = e^{t(r_A - r_B)} \quad (4)$$

[r_A is hierbij de intereststand op de geldmarkt in land A enz.; $(\pi)_{AB}$ wil zeggen wisselkoers waarbij de valuta van land B uitgedrukt is in die van land A. $(\pi_o)_{AB}$ wil dus zeggen de contante wisselkoers van de valuta van land B uitgedrukt in valuta van land A].

Voor de landen A en C geldt:

$$\left(\frac{\pi_t}{\pi_o}\right)_{AC} = e^{t(r_A - r_C)} \quad (5)$$

en voor de landen C en B:

$$\left(\frac{\pi_t}{\pi_o}\right)_{CB} = e^{t(r_C - r_B)} \quad (6)$$

Uit (4) tot en met (6) blijkt:

$$\left(\frac{\pi_t}{\pi_o}\right)_{AB} = \left(\frac{\pi_t}{\pi_o}\right)_{AC} \times \left(\frac{\pi_t}{\pi_o}\right)_{CB} \quad (7)$$

Bij de kruiselingse wisselkoersen geldt:

$$(\pi_o)_{AB} = (\pi_o)_{AC} \cdot (\pi_o)_{CB} \quad (8)$$

zodat uit (8) en (7) volgt, dat:

$$(\pi_t)_{AB} = (\pi_t)_{AC} \cdot (\pi_t)_{CB} \quad (9)$$

hetgeen wil zeggen dat „the forward cross rates between the countries are in line with one another”⁵.

We kunnen dus de uiteenzetting verder beperken tot twee landen. Uit het voorgaande blijkt dat de termijnmarkt in een evenwichtige situatie verkeert als termijnagio of -disagio, zijnde het verschil tussen contante en termijnwisselkoersen tussen twee landen, gelijk is aan het interestverschil op de vermogensmarkt in beide landen. In dat geval is er geen aanleiding tot interestarbitrage.

Stel nu dat in vergelijking (3b) $a \neq r_h - r_f$. Dit zal aanleiding geven tot korte-termijn-kapitaalverplaatsingen en wel naar dat land waar de interestvoet het hoogst is. Nemen de arbitrageanten daarbij een gedekte positie in, dan mag verwacht worden, dat de contante wisselkoers van de valuta van het land met de hoogste interestvoet zal stijgen; dat de termijnkoers van de valuta van dat land zal dalen (ter dekking van koersrisico zal men tegenover een contante aankoop een termijnverkoop plegen) en de intereststand in het ene land (dat met het aanvankelijk hoge interestpercentage op de geldmarkt) zal dalen en dat in het andere land zal stijgen. Alsdan blijkt de aanvankelijke afwijking van de pariteit ongedaan te zijn gemaakt. Die afwijking en daarmee de korte kapitaalbewegingen blijken van tijdelijke aard te zijn.

Vooronderstellingen

De theorie van de interestpariteit is gebaseerd op de volgende vooronderstellingen:

- er bestaat volledige convertibiliteit;
- er zijn geen speculanten;
- de arbitrageanten beschikken over een dusdanige hoeveelheid fondsen dat door het (elastische) aanbod daarvan in betrekkelijk korte tijd de interestpariteit weer bereikt wordt.

Ad a. In de werkelijkheid wordt aan deze vooronderstelling niet voldaan. Er bestaan nog verscheidene vormen van valutacontrole ondanks de terugkeer in 1958 naar de convertibiliteit. Sohmen signaleert de vorm van „moral discouragement” door de centrale banken⁶. De centrale banken zouden alle termijnactiviteiten ontmoedigen welke niet direct met de goederenhandel verbonden zijn, omdat deze in de ogen van de centrale banken speculatieve praktijken zijn waaraan grenzen gesteld moeten worden. Het

³ Zie F. de Roos: „Theorie van de internationale economische betrekkingen”, Haarlem 1967, blz. 38-39, alsook E. Sohmen: „The Theory of Forward Exchange”, Princeton Studies in International Finance, no. 17, blz. 7 e.v.

⁴ T.a.p., blz. 10-11.

⁵ Sohmen, t.a.p., blz. 10.

⁶ T.a.p., blz. 9.

effect van de „moral discouragement” is, evenals die van de directe controle van de wisselkoersen, dat het verband tussen de contante en termijn-valutamarkt (zie formules 1 tot en met 2) verzwakt is. De termijnagio kan daardoor belangrijk blijvend afwijken van interestverschillen en daardoor blijvende kapitaalstromen doen ontstaan, zulks in afwijking van de conclusie van de leer der interestpariteiten.

Ad b. Ook deze vooronderstelling blijkt in de werkelijkheid niet op te gaan. De verwachting met betrekking tot toekomstige contante wisselkoersen kan aanleiding geven tot speculatie. Lokt de desbetreffende verwachting aankopen of verkopen van vreemde valuta uit op de termijnmarkt, dan zal dit de gelijkheid $a = r_h - r_f$ (3b) in een ongelijkheid veranderen en dat zal aanleiding geven tot interestarbitrage. Terecht beweert dan ook Clendenning:

„As a result, in a realistic theory of forward exchange we must consider all the types of operations that give rise to a supply of or a demand for forward exchange — namely arbitrage, hedging and speculation”, en „It is the interaction of these operations that will determine the forward exchange market equilibrium in the real world”⁷.

Kunnen arbitragestromen de interestpariteit herstellen? Dat hangt af van de actualiteit van de volgende vooronderstelling.

Ad c. Elke afwijking van het agio van de interestverschillen zou kapitaalbewegingen oproepen en wel zodanig dat de afwijking na korte tijd weer ongedaan zou zijn. Dit is niet reëel. De werkelijkheid vertoont een minder dan perfecte elasticiteit van het aanbod van arbitrageair vermogen. Dit is te wijten aan de toenemende alternatieve kosten van de arbitrage, o.a. als gevolg van de toeneming van het risico verbonden aan het plaatsen van vermogen op dezelfde (deel)markt. Er wordt een punt bereikt waarop het voordeliger is andere beleggingen (gegeven het daaraan verbonden risico) te overwegen dan die via de termijnmarkt.

Korte-termijn-kapitaalstromen van duurzame aard

Ofschoon dus de theorie van de interestpariteiten leert dat korte-termijn-kapitaalstromen een tijdelijk karakter hebben, toont het vorenstaande aan dat korte-termijn-kapitaalbewegingen van meer duurzame aard heel wel tot de realistische mogelijkheden behoren.

Wordt aan het vorenstaande in een desbetreffende theorie voldaan, dan blijkt dat een speculatieve, aanbodvergroting op de termijnmarkt de termijwisselkoers zal doen dalen. Dit veroorzaakt de ongelijkheid $a \neq r_h - r_f$ (3b) en dit geeft aanleiding tot kapitaalbewegingen van arbitrageaire aard, die een vraagvermeerdering op de termijnmarkt teweeg brengt. Het evenwicht op de termijnmarkt wordt aldus bereikt als vraag en aanbod aan elkaar gelijk zijn. De evenwichtige termijkoers is daarbij eveneens bepaald.

Of deze termijkoers afgestemd is op de interestpariteit is overigens nog een vraag. Het is mogelijk dat de termijwisselkoers-elasticiteit te gering is om de gewenste aanpassing te realiseren. In dat geval blijft de ongelijkheid van vergelijking (3b) bestaan en kunnen blijvende korte-termijn-kapitaalbewegingen optreden.

De vraag kan nu gesteld worden of de Euro-dollarmarkt hieraan iets veranderd heeft. Om dit te kunnen vaststellen dienen we in het oog te houden dat de Euro-dollarmarkt enerzijds deposito's die in Amerika geplaatst waren heeft losgeweekt en anderzijds een intereststructuur in het

leven heeft geroepen die afwijkt van nationale intereststructuren. Voorts dient bedacht te worden dat de activiteiten op de Euro-dollarmarkt geen voorwerp van overheidscontrole zijn, zulks als gevolg van het internationale karakter van die markt.

De grotere mobiliteit van het korte-termijnkapitaal heeft de termijwisselkoers-elasticiteit van arbitrageaire fondsen verhoogd. Dit gegeven met dat van de van nationale intereststanden afwijkende intereststructuur heeft de interestarbitrage bevordert. Hierdoor is een interestpariteit kunnen ontstaan waar de termijwisselkoers zich dank zij de afwezigheid van overheidsingrijpen gemakkelijker heeft kunnen aanpassen.

Dit alles zou tot de conclusie kunnen leiden dat de valutatermijnmarkt sneller in evenwicht is bij aanwezigheid dan bij afwezigheid van de Euro-dollarmarkt en dat het verschijnsel van *blijvende* arbitrageaire kapitaalstromen niet mogelijk is.

Dit blijkt toch wel mogelijk te zijn. Bedacht moet worden dat het ontstaan van de Euro-dollarmarkt een interestpariteit in het leven roept tussen Amerika en de Euro-dollarmarkt en een tussen de Euro-dollarmarkt en enig ander land. Aangezien de termijvaluta zich direct slechts aan één pariteit kan aanpassen, zijn kapitaalbewegingen van blijvende aard mogelijk. Uiteraard moeten deze interestpariteiten min of meer onafhankelijk van elkaar zijn en dus ook de betreffende intereststructuren. Clendenning toont aan, dat deze betrekkelijke onafhankelijkheid bestaat.⁸

Is als gevolg van arbitrageaire kapitaalbewegingen een pariteit bereikt, dan kan de termijvalutakoers zich vervolgens aan de andere pariteit aanpassen. Aldus kunnen blijvende korte-termijn-kapitaalstromen bestaan.

Hiermede is de invloed van de Euro-dollarmarkt op internationale kapitaalbewegingen geïllustreerd. Die bewegingen zijn van meer duurzame aard dan de theorie van de interestpariteiten ons wil doen geloven.

De invloed van de Euro-dollarmarkt op de nationale monetaire politiek

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat de Euro-dollarmarkt de internationale korte kapitaalbewegingen heeft versterkt. Deze kapitaalbewegingen zijn van invloed op o.a. de binnenlandse geldmarkten en de deviezenvoorraden van de betrokken landen. We zullen in deze paragraaf eerst deze invloeden analyseren en vervolgens stilstaan bij de vraag hoe de monetaire autoriteiten zich teweeg kunnen stellen tegen de internationale korte kapitaalbewegingen, als de invloed daarvan op de binnenlandse geldmarkt of de deviezenvoorraad van de centrale bank hen ongewenst voorkomt.

Invloed op binnenlandse geldmarkt en deviezenvoorraad

Heerst er op de Euro-dollarmarkt een zodanig hoge intereststand, dat het interestverschil met bijv. de Nederlandse geldmarkt groter is dan het disagio op de termijnmarkt in dollars, dan zal kapitaalexport naar de Euro-dollarmarkt optreden. Nederlandse banken, die op de Euro-dollarmarkt willen beleggen, zullen op de valutamarkt

⁷ E. Wayne Clendenning: „The Euro-dollar Market”, Oxford 1970, blz. 100.

⁸ T.a.p., blz. 82 e.v.

dollars vragen en guldens aanbieden. Dit leidt tot een verkrapping van de Nederlandse geldmarkt. Heeft de vraag naar dollars een dermate grote omvang, dat de Nederlandsche Bank op de dollarmarkt moet ingrijpen, dan zal tevens een verkleining van de dollarvoorraad van de Nederlandsche Bank optreden. In het geval van een relatief lage intereststand op de Euro-dollarmarkt zal zich kapitaalimport vanaf de Euro-dollarmarkt voordoen met gevolgen voor de Nederlandse geldmarkt en de dollarvoorraad van de Nederlandsche Bank, die tegengesteld zijn aan die in het zojuist beschreven geval.

Nu zal de verkrapping c.q. verruiming van de Nederlandse geldmarkt en de daar mogelijk mee gepaard gaande verkleining c.q. vergroting van de dollarvoorraad van de Nederlandsche Bank door de monetaire autoriteiten als ongewenst kunnen worden beschouwd. Zou bijv. een politiek van monetaire verruiming worden gevoerd, dan zou de daarmee gepaard gaande lage interestvoet tot kapitaal-export kunnen leiden en zodoende tot verkrapping van de geldmarkt. Zou de Nederlandsche Bank in zo'n geval teveel dollars verliezen, dan kan de positie van de gulden in gevaar komen. De vraag is nu wat de monetaire autoriteiten aan ongewenste korte kapitaalbewegingen kunnen doen.

Beïnvloeding van kapitaalbewegingen

In het voorgaande hebben we gezien dat internationale bewegingen van kortlopend kapitaal — ten minste als het gaat om gedekte interestarbitrage — afhangen van vier factoren: de intereststand op de binnenlandse geldmarkt, de intereststand op buitenlandse geldmarkten, de contante wisselkoersen en de termijnwisselkoersen. Als de monetaire autoriteiten de kapitaalbewegingen willen beïnvloeden, moeten zij dit doen door één of meer van deze vier factoren te beïnvloeden. De intereststand op buitenlandse geldmarkten is uiteraard niet voor beïnvloeding vatbaar. We houden dan over:

1. maatregelen t.a.v. de intereststand op de binnenlandse geldmarkt;
2. maatregelen t.a.v. de contante wisselkoersen;
3. maatregelen t.a.v. de termijnwisselkoersen.

Ad 1. We hebben reeds gezien dat een geldmarktpolitiek, die gericht is op binnenlandse doelstellingen kan worden doorkruist door internationale kapitaalbewegingen. Omgekeerd zal ook een geldmarktpolitiek, die gericht is op het voorkomen van internationale kapitaalbewegingen, strijdig kunnen zijn met binnenlandse doelstellingen van de economische politiek. Vereist het tegengaan van internationale kapitaalbewegingen een politiek van monetaire verkrapping, dan kan deze politiek bijv. de werkgelegenheid in gevaar brengen. Geldmarktpolitiek is dus geen geschikte methode om internationale kapitaalbewegingen tegen te gaan.

Ad 2. In de vorige paragraaf zagen we, dat de contante wisselkoersen zich automatisch in die richting aanpassen, dat de kapitaalbewegingen worden afgeremd. Bijv. bij een omvangrijke import van kort kapitaal in een land zal de wisselkoers van de valuta van dat land dalen, wat tot gevolg heeft dat kapitaalexport naar dat land minder aantrekkelijk wordt. Nu is de beweeglijkheid van de wisselkoersen in het huidige bestel uiterst gering, zodat afremming van de kapitaalbewegingen nauwelijks kan optreden. We zien echter op het ogenblik⁹ dat West-Duitsland en Nederland

de regels van het bestel tijdelijk opzij hebben gezet en zijn overgegaan op zwevende wisselkoersen om de enorme binnenkomende dollarstromen tot staan te brengen. Opgemerkt dient te worden, dat het in dit geval niet alleen gaat om interestarbitrage, waartoe we ons tot nu toe beperkten, maar evenzeer om speculatie t.a.v. een revaluatie van de Duitse mark en de gulden. Gold bij de interestarbitrage, dat deze door vrije wisselkoersaanpassing wordt tegengegaan, bij valutaspeculatie geldt dit niet zonder meer¹⁰. Van belang is daarbij wat de verwachtingen van de speculanten zijn over de wisselkoers, die na de periode van zwevende koersen zal worden vastgesteld. Verwachten zij een revaluatie, dan zal de speculatie ook bij zwevende wisselkoersen kunnen doorgaan. Verwachten zij een herstel van de oude pariteit, bijv. op grond van mededelingen in die richting van de betrokken autoriteiten, dan zal de speculatie tot staan komen.

Een andere mogelijkheid zou in de huidige situatie een revaluatie van de Duitse mark en de gulden geweest zijn. Dit zou echter niet in overeenstemming geweest zijn met de betalingsbalanssituatie in West-Duitsland en Nederland.

We kunnen samenvattend zeggen, dat het tijdelijk laten zweven van de wisselkoersen, waarna de oude pariteit wordt hersteld, een effectief middel is om interestarbitrage en valutaspeculatie tegen te gaan. Dat tijdelijk zwevende koersen op andere terreinen nadelige consequenties kunnen hebben, laten we hier buiten beschouwing.

Ad 3. Een centrale bank kan ook de internationale kapitaalbewegingen beïnvloeden door het teweegbrengen van veranderingen in de termijnwisselkoers van een bepaalde valuta¹¹. Bij deze soort politiek vallen twee varianten te onderscheiden:

- a. termijntransacties tussen de centrale bank en de binnenlandse handelsbanken tegen een door de centrale bank vastgestelde koers, hetgeen neerkomt op het creëren van een „gesloten” termijnmarkt;
- b. ingrijpen in de „open” termijnmarkt.

Ad a. Deze variant wordt vooral toegepast in West-Duitsland, waar men door middel van deze politiek de binnenlandse geldmarkt, die vrij nauw is, wil beschermen tegen beïnvloeding door internationale kapitaalbewegingen. West-Duitsland heeft regelmatig te maken gehad met omvangrijke kapitaalimporten, niet alleen uit hoofde van interestarbitrage, maar ook uit hoofde van speculatie ten aanzien van een opwaardering van de Duitse mark (1957, 1961, 1969, 1971) in verband met voortdurende betalingsbalansoverschotten.

In perioden van grote ruimte op de geldmarkt als gevolg van kapitaalimport stelt de Deutsche Bundesbank de banken in de gelegenheid dollars van haar te kopen en die tegen een gunstige koers op termijn weer aan haar te verkopen. Het is de bedoeling daarmee kapitaalexport te stimuleren en de binnenlandse geldmarkt te verkrappen.

⁹ Juni 1971.

¹⁰ *Het kenmerkende verschil tussen interestarbitrage en valutaspeculatie is immers dat de speculanten wat betreft de wederverkoop van hun fondsen een ongedekte positie innemen.*

¹¹ *E. Brehmer: Official Forward Exchange Operations; the German Experience, in „IMF Staff Papers”, Vol. XI (1964), blz. 389-413.*

Het nadeel van een dergelijke politiek is, zoals Clendenning stelt¹², dat de geëxporteerde dollars via de Euro-dollarmarkt kunnen terugkeren naar de Westduitse geldmarkt omdat door de gevoerde politiek niets is veranderd aan de termijnwisselkoers op de „open” termijnmarkt en zodoende de reden tot de kapitaalbeweging blijft bestaan, waaraan nog kan worden toegevoegd, dat het motief tot herbelegging op de Duitse geldmarkt nog versterkt kan worden door de hogere interestvoet, die op die geldmarkt zal gaan heersen als gevolg van de verkrapping. Dit bezwaar heeft men later ondervangen door de banken te verplichten hun aangekochte dollars te beleggen in schatkistpapier in de Verenigde Staten.

De politiek van termijntransacties tussen de centrale bank en de handelsbanken wordt ook in Nederland gevolgd. Zo vermeldt het jaarverslag van de Nederlandsche Bank over 1969 dat vanaf medio april van dat jaar geprobeerd is de kapitaalexport naar de Euro-dollarmarkt af te remmen door dollars van de deviezenbanken te kopen tegen gelijktijdige verkoop op termijn¹³. Deze politiek kon niet meer worden volgehouden toen de intereststand op de Euro-dollarmarkt te hoog opliep en toch een grote kapitaaluitvoer naar de Euro-dollarmarkt optrad, hetgeen leidde tot een stijging van de intereststand op de Nederlandse geldmarkt. Evenals in West-Duitsland is in Nederland het voornaamste doel van deze politiek de bescherming van de binnenlandse geldmarkt tegen te grote invloeden van buitenlandse geldmarkten en in het bijzonder van de Euro-dollarmarkt.

Ad b. De politiek van directe officiële interventie op de termijnmarkt in vreemde valuta is eveneens gericht op het beïnvloeden van de internationale kapitaalbewegingen, echter niet primair in verband met de binnenlandse geldmarkt, zoals bij de onder (a) genoemde politiek, maar in verband met andere doeleinden van de monetaire politiek, vooral handhaving of herstel van evenwicht op de betalingsbalans. Immers, door directe interventie op de termijnmarkt treedt niet, zoals bij de termijntransacties tussen de centrale bank en de handelsbanken, een automatische verkrapping van de geldmarkt op.

De politiek van interventie op de „open” termijnmarkt is door de Westduitse autoriteiten de laatste tijd gebruikt in combinatie met de onder (a) genoemde om terugvloei van de geëxporteerde dollars te voorkomen¹⁴.

Conclusie

Het geheel van tot nu toe besproken maatregelen nog eens overziende kunnen we zeggen, dat geldmarktpolitiek

nauwelijks in aanmerking komt in het kader van bestrijding van ongewenste kapitaalbewegingen gezien de bijwerking van een dergelijke politiek t.a.v. de binnenlandse economie. De contante en termijnwisselkoerspolitiek vergelijkende kunnen we zeggen, dat de termijnwisselkoerspolitiek begrensd is in haar werking, omdat zij bij grote interestverschillen niet meer het gewenste resultaat heeft, terwijl het laten zweven van de contante wisselkoersen altijd zal leiden tot een bepaalde evenwichtskoers, waarbij de kapitaalbewegingen tot stilstand komen, tenzij speculanten na herstel van vaste wisselkoersen een revaluatie verwachten.

We kunnen concluderen, dat het vrijlaten van de contante wisselkoersen de meest effectieve maatregel is, maar ook de meest vergaande consequenties heeft, zodat deze maatregel alleen geschikt is voor toepassing in extreme situaties. In normale tijden kan de politiek van interventie op de — „open” of „gesloten” — termijnmarkt gevolgd worden.

Naast of als aanvulling op de genoemde vormen van politiek kunnen de monetaire autoriteiten nog op een andere manier de internationale kapitaalbewegingen beïnvloeden, nl. door wat Clendenning noemt „non-market administrative techniques”, wat we zouden kunnen vertalen als niet-marktconform ingrijpen¹⁵. Nederlandse voorbeelden van maatregelen in deze categorie zijn het voorschrift van de Nederlandsche Bank uit 1954, dat de banken geen netto buitenlands passief mogen hebben, hetgeen inhoudt dat zij niet meer geld in het buitenland mogen opnemen dan zij anders dan permanent in het buitenland hebben uitgezet¹⁶; de limitering van het netto buitenlands actief, die gold van juni 1969 tot april 1970¹⁷ en het recente verbod aan de banken om interest te vergoeden over direct opvraagbare tegoeden in handen van buitenlanders.

W. J. Ferkranus

G. J. Lanjouw

¹² T.a.p., blz. 149.

¹³ „Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1969”, blz. 115.

¹⁴ Clendenning, t.a.p., blz. 149.

¹⁵ T.a.p., blz. 145.

¹⁶ J. G. Morreau: *Monetaire politiek*, in „Encyclopedie van de bedrijfseconomie”, deel I (algemene economie), Bussum 1969, blz. 238.

¹⁷ „Jaarverslag De Nederlandsche Bank 1970”, blz. 132.

Mededelingen

Cursussen Adviesbureau voor Kwaliteitsbeleid

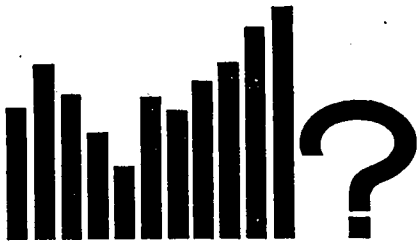
Dit najaar zal het Adviesbureau voor Kwaliteitsbeleid en Besliskunde NV onderstaande cursussen organiseren:
1. 13e Informatie cursus Besliskunde; gedurende 5 middagen en avonden

voor leidinggevende functionarissen.

2. 4e Cursus Toegepaste Statistiek; gedurende 12 middagen en avonden voor functionarissen op middelbaar niveau.
3. Cursus Netwerkplanning; gedurende 4 middagen en avonden

voor functionarissen op middelbaar niveau.

Bij elke cursus behoort een uitvoerige syllabus. Voor nadere informatie kan men zich in verbinding stellen met genoemd Adviesbureau, Weena 702, Rotterdam, tel. (010) 14 51 00.



Prognotities

De coördinatie van de planning

In het rapport van de Commissie Van Veen, dat al eerder in dit blad werd besproken¹, is terecht gewezen op het grote belang van de coördinatie van het toekomstonderzoek c.q. de planning van verschillende Ministeries. Het belang wordt geaccentueerd door het voorstel, de verantwoordelijkheid voor de coördinatie op dit gebied bij de Minister-President te leggen.

Een dergelijke gecoördineerde aanpak is om verschillende redenen wenselijk. Om te beginnen moet er op dit gebied nog veel van de grond komen en om dat zo goed en snel mogelijk te doen, is coördinatie nodig. Versnippering moet zoveel mogelijk worden voorkomen.

Een ander belangrijk argument voor de coördinatie is de noodzaak de planning in verschillende sectoren van het overheidsbeleid zo consistent mogelijk te laten verlopen. Als men hier niet expliciet voor zorg draagt, bestaat het gevaar dat er hier en daar weliswaar toekomstbeelden worden opgebouwd en plannen worden opgesteld, maar dat men zich niet bewust is van het feit dat er in andere sectoren ten behoeve van de planning van andere veronderstellingen wordt uitgegaan en tot strijdige conclusies wordt gekomen. Het zou bovendien logisch zijn deze coördinatie tot de gehele collectieve sector uit te breiden, met andere woorden er ook de lagere overheid en de (semi-)overheidsbedrijven bij te betrekken.

Momenteel zal een dergelijke coördinatie nog niet zo gemakkelijk te verwezenlijken zijn. Men komt dan al gauw in conflict met de gemeentelijke

autonomie en dergelijke. Het is echter wel mogelijk om de plannen die op verschillende niveaus worden opgesteld, te toetsen op hun onderlinge consistentie. Hiervoor zou een soort clearing-instituut kunnen worden ingesteld, dat zich uitsluitend bezig zal moeten houden met het opsporen van onderling strijdige elementen in diverse plannen.

Een dergelijke toetsing is in feite onvermijdelijk geworden in onze maatschappij. De communicatie tussen verschillende (overheids-)instellingen wordt o.a. sterk belemmerd door de toegenomen specialisatie op allerlei terreinen en door de organisatorische versnippering. Men kan zelf alle externe consequenties van de eigen activiteiten niet meer overzien. Daar komt nog bij dat men in een dichtbevolkt land als Nederland nauwelijks nog kan vermijden elkaar voortdurend op de tenen te trappen bij het beslag op schaarse middelen, zoals grond, kapitaal, arbeid, tijd, lucht en water.

Slechts zelden gaat men zover dat men al deze facetten in de eigen plannen betreft en nog lastiger wordt het om te constateren dat plannen van andere instellingen hiermee niet verenigbaar zijn, omdat men die meestal niet kent óf niet wil kennen (bijv. uit concurrentie-overwegingen). In het onlangs gepubliceerde rapport van de Rijksplanologische Commissie betreffende de ontwikkeling van Zuid-West Nederland is wel expliciet getracht meerdere facetten in een prognose te betrekken. Naast elkaar zijn er een drietal benaderingen ontwikkeld, waarin respectievelijk de economische, de sociaal-culturele en de milieuaspecten worden uitgewerkt. Op zich-

zelf moet een dergelijke benadering worden toegejuicht.

Behalve dat verschillende plannen c.q. voorziene ontwikkelingen onverenigbaar kunnen zijn, worden soms ook niet altijd de nodige consequenties getrokken uit die plannen of vooruitzichten. Het zou ook een taak voor het gesuggereerde clearing-instituut kunnen zijn op zulke onvolledigheden te wijzen. Vaak wordt bijvoorbeeld vergeten na te gaan wat de organisatorische consequenties van diverse ontwikkelingen zijn. Hierbij moet zowel aan de bestuurlijke organisatie worden gedacht als aan de wetgeving. Het levert echter veel problemen op om de organisatiestructuur aan te passen; bestaande instellingen zullen zich vaak met hand en tand tegen veranderingen verzetten.

Ook allerlei regelingen, al of niet in de wet vastgelegd, worden veelal pas aangepast als de situatie onhoudbaar wordt. Pas nadat enkele aanvaringen tussen grote schepen in het Kanaal hebben plaatsgevonden, wordt getracht om tot vaste afspraken over verplichte vaarroutes te komen. Dit had uiteraard veel eerder kunnen gebeuren. Het was immers al veel eerder bekend, dat grote schepen niet gemakkelijk te hanteren zijn. Op dit punt vertoont het internationale overleg nog duidelijke organisatorische tekortkomingen. Wat deze aspecten betreft, waren onze voorouders soms voorzichtiger. De eerste auto's werden voorafgegaan door een man met een rode vlag. Terecht heeft men indertijd voor de veilige benadering gekozen. Hieruit blijkt dat we toch nog wel iets kunnen leren van het verleden.

Drs. P. Ressenaar



Alfred Kamin (ed.): Western European Labor and the American Corporation. Feffer and Simons, Amsterdam 1970, 546 blz., \$ 16,50.

Dit boek bevat de uitgewerkte bijdragen aan het Summer Institute on Business and Law, dat onder auspiciën van de Loyola University of Chicago in 1968 is georganiseerd.

Door een twintigtal auteurs zijn

werkstukken over een aantal sociaal-economische probleemvelden afgeleverd, die, samengevoegd tot een reader van forse omvang, een publicatie van hoge kwaliteit hebben opgeleverd. De acht delen waarin het

¹ Door Dr. J. D. de Haan in „ESB” van 9 juni 1971, blz. 536 t/m 539. Zie ook „Prognotities” in „ESB” van 4 augustus 1971.

boek is onderverdeeld, omvatten vraagstukken als de supra-nationale onderneming, het sociale beleid van de EEG, arbeidsverhoudingen, arbeidsconflicten en collectieve onderhandelingen in West-Europa en de Verenigde Staten, arbeidsmarktproblemen en -beleid en Amerikaanse vestigingen en investeringen in West-Europa.

De opzet, waarbij men kennelijk per deel is uitgegaan door een algemeen verhaal dat het kader aangeeft, aan te vullen met gegevens en ervaringen uit een aantal afzonderlijke landen, is uitermate geslaagd. Ik zal mij in het volgende beperken tot een bespreking van enkele thema's.

In het deel dat de arbeidsmarktproblematiek omvat, is een paper van Allan Flanders opgenomen dat een, met name in een krappe arbeidsmarkt, belangrijk facet aan de orde stelt. Het gaat hier om het oppotten van arbeid in ondernemingen bij een externe arbeidsmarkt die wordt gekenmerkt door arbeidstekorten.

Deze situatie kan bijv. in de Nederlandse verhoudingen de (positieve) functie vervullen van buffer tussen externe en interne markt waarmee fluctuaties in arbeidstaken kunnen worden opgevangen zonder dat een beroep op de externe markt noodzakelijk is. Dat er evenwel ook minder positieve effecten mee verbonden zijn is duidelijk: de overspanning op de arbeidsmarkt wordt kunstmatig verhoogd. Bovendien leidt een lichte recessie ertoe dat een snelle omslag op de arbeidsmarkt zal plaatsvinden omdat naast de werknemers, die ten gevolge van produktie-inkrimping op de arbeidsmarkt worden teruggestoten, ook het surplus niet langer zal worden aangehouden.

Geplaatst in de Engelse context (en dat doet Flanders) moet men deze situatie, nu geen resultaat van ondernemingsbeleid, maar afgedwongen door shopstewards en vakbonden, volledig negatief waarderen: voor de onderneming die verborgen werklozen onderhoudt, voor de economie in haar geheel omdat arbeidstekorten de produktietoename beperken, maar ook voor de werknemers die met teveel personen te weinig werk verichten.

De oplossing voor dit probleem ligt in "productivity bargaining": een methode van onderhandelen met de vakbonden waarbij een meer efficiënt gebruik van de arbeid voorop staat.

Inderdaad lijkt voor de Engelse

verhoudingen "productivity bargaining" een bruikbaar middel, zelfs voor meerdere doeleinden. In een ander deel van het boek behandelt Flanders de problemen die de toemende macht van kleine arbeidsgroepen in onderhandelingsprocessen veroorzaakt. In het proces om de ontwikkeling in de richting van informele, gefragmenteerde (binnen dezelfde onderneming krijgen verschillende groepen, op verschillende tijdstippen, verschillende concessies) en autonome onderhandelingen terug te dringen is alweer "productivity bargaining" een belangrijk middel om tot institutionalisering en ook sanering van de Engelse arbeidsverhoudingen te geraken.

Clyde W. Summers, die het basisverhaal voor het deel over arbeidsverhoudingen en wetten in West-Europa samenstelde, identificeert enige kenmerkende verschillen tussen de Verenigde Staten en West-Europa.

Een eerste basisverschil betreft de erkenning van de vakvereniging als partner in het onderhandelingsproces. In de Verenigde Staten is wettelijk verankerd dat de werkgever wordt geconfronteerd met één vakvereniging, door de meerderheid van de werknemers gekozen en optredend als de exclusieve vertegenwoordigster van alle werknemers. Daarentegen onderhandelt de vakvereniging in West-Europa slechts voor haar leden, waarvoor in principe ook de gemaakte afspraken slechts bindend zijn.

Het fragmenterend effect van dit "multiple unionism" kan voor een belangrijk deel worden vermeden door verschillende vormen (die in diverse Europese landen voorkomen) van "coalition bargaining". Een instituut of procedure leidt ertoe dat er toch één vertegenwoordiger van werknemerszijde de onderhandelingen voert. De eenvormigheid die door "coalition bargaining" wordt verkregen, komt echter voornamelijk voor op het nationale niveau. Deze overeenstemmingen zijn in feite van beperkt praktisch belang. Op het regionale of ondernemingsniveau waar feitelijke invulling plaatsvindt, zijn de problemen van naast elkaar optredende vakbonden nog actueel.

De exclusieve vertegenwoordiging, die regel is in de Verenigde Staten, vindt in West-Europa naast vormen van "coalition bargaining" ook haar pendant in de uitbreiding die aan gemaakte afspraken wordt gegeven over hen, die geen lid zijn van de

betrokken vakorganisaties of werkgeversverenigingen. Doch ook hier is sprake van een minder strakke regeling dan in de Amerikaanse verhoudingen. Algemeen verbindend verklaring vindt behalve in Nederland niet automatisch plaats. Het gebruik dat er in andere Westeuropese landen van wordt gemaakt is selectief en per land nogal verschillend. Zo geldt voor België bijv. dat van alle overeenkomsten ongeveer de helft algemeen verbindend wordt verklaard, in Frankrijk betreft het een kwart van de contracten, terwijl in Duitsland uitbreiding slechts in enkele gevallen geschiedt.

Een tweede basisverschil tussen de Verenigde Staten en West-Europa is het feit dat de Amerikanen in hun afspraken zowel minimum- als maximum-voorwaarden opnemen, terwijl de overeenkomst in West-Europa (alweer met uitzondering van Nederland) alleen minimum-standaarden omvat. Dit kan tot resultaat hebben dat tussen de CAO en de werkelijkheid een kloof ontstaat, waardoor de onderhandelingen over dergelijke overeenkomsten van beperkt nut worden. Immers, de werkgever ziet zich genoodzaakt op andere tijdstippen en in andere forums de arbeidsproblemen opnieuw onder ogen te zien, waarbij de uitkomst dit keer wel maatschappelijke consequenties heeft. Tevens wordt de stabiliserende functie van afspraken ondergraven, omdat de werkelijke lonen de arbeidsmarktbevingen volgen. Het verschil in centralisatie, dat veelal wordt geconstateerd tussen de Verenigde Staten en Europa, is dan ook misleidend. Qua vorm is er een sterke centralisatie in West-Europa; bij nader inzien blijken deze onderhandelingen slechts een bodem te geven aan de „echte" onderhandelingen, die erna plaatsvinden. Met de toevoeging dat noch werkgevers- noch werknemersorganisaties op centraal niveau de lagere niveaus effectief controleren, ontstaat het beeld van een „multi-level"-onderhandelingsproces dat een geringe samenhang vertoont. Dit voert tot een derde basisverschil.

De standaardisering van arbeidsvoorwaarden, als één der functies van collectieve onderhandelingen, verkeert in West-Europa in het tegenovergestelde. Op de overeenkomsten, voor de gehele bedrijfstak afgesloten, waarvan de voorwaarden alleen voor marginale werkgevers actueel zijn,

worden lokale afspraken geënt, waarmee niet een proces van standaardisering, maar van differentiëring in gang wordt gezet.

Op drie punten verschilt de Europese ondernemingsraad van de klachtencomités in de Verenigde Staten. De integratie van de ondernemingsraad in de vakbondsstructuur is afwezig. De functies die het uitvoeren van collectieve overeenkomsten te boven gaan zijn uitgebreider, zoals bijv. fusieplannen of plannen tot wijzigingen in het productieproces. Zaken die in de Verenigde Staten aan de competentie van de ondernemingsleiding worden gelaten, komen doorgaans in de ondernemingsraad

aan de orde. Tenslotte is voor de ondernemingsraad in het algemeen een gebrek aan ontwikkelde procedures te constateren.

Een nadeel van een comparatieve analyse, zoals Summer die geeft en zoals er meer in het boek voorkomen (met name ook de paper van Owen Fairweather die ten dele over hetzelfde onderwerp handelt), is dat de analyse beperkt blijft tot de vormverschillen zonder de culturele complexen, ideologieën zo men wil, die aan die structuren ten grondslag liggen in de vergelijking te betrekken. Immers, het ligt toch voor de hand om bijv. de verschillende wijzen van functioneren van ondernemingsraad en

klachtencomité te relateren aan coöperatieve en contestatieve waardencomplexen. Juist de constatering van structuurverschillen zou de aanzet moeten zijn tot een onderzoek naar verklarende variabelen.

Wellicht wreekt zich hier toch enigszins het feit dat het boek primair is bedoeld als handleiding voor Amerikaanse ondernemingen die Europese plannen hebben, hoewel niveau, bereik, gedetailleerdheid en rijkdom aan empirisch materiaal van sommige delen dermate zijn, dat ook zij, die het terrein van de arbeidsverhoudingen tot hun studieveld rekenen, er niet omheen kunnen.

Drs. W. van Voorden

Het Bestuur van de Kamer van Koophandel en Fabrieken te Rotterdam maakt bekend, dat de functie vacant is van

ALGEMEEN SECRETARIS

De functie.

In nauwe samenwerking met het Bestuur en de leden van de Kamer is de Algemeen Secretaris belast met de voorbereiding en de uitvoering van het door de Kamer geformuleerde beleid. Hiervoor heeft hij o.a. de beschikking over een 10-tal academici. Naast deze belangrijke taak zal hij leiding moeten geven aan het apparaat van de Kamer, dat o.a. bestaat uit:

- de afdelingen belast met de uitvoering van de wettelijke taken;
- het handelsinformatiecentrum;
- de financiële administratie.

Het totale personeelsbestand hiervan is 90 man.



De persoon.

Van de Algemeen Secretaris worden gevraagd inzicht in algemeen sociaal-economische vraagstukken en belangstelling voor de toenemende betekenis van internationale ontwikkelingen in in het bedrijfsleven. Voor de vervulling van deze verantwoordelijke bestuurlijke functie denken wij aan een academicus,

die zowel inzicht heeft in openbare bestuursverhoudingen als kennis van de praktijk van het bedrijfsleven.

Het salaris zal worden vastgesteld in overleg met het Bestuur; de Kamer is aangesloten bij het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds.

Het Bestuur nodigt belangstellenden uit om schriftelijk een afspraak te maken met de Voorzitter van de Kamer, die bereid is tot vertrouwelijk vooroverleg. Brieven te richten aan de Voorzitter der Kamer, Mr. W.H. Fockema Andreae, aan diens privé-adres Westzeedijk 126 H te Rotterdam.

Dit boek is het verslag van het symposium over het Joegoslavische arbeiderszelfbestuur, dat van 7 tot 9 september 1970 in Amsterdam werd gehouden. Het bevat de referaten en de discussies naar aanleiding hiervan. Dit symposium had drie doeleinden: 1. de Westerse lezer een beter inzicht geven in het Joegoslavische arbeiderszelfbestuur; 2. confrontatie van de Joegoslavische

samenleving met de in het Westen bestaande vragen en kritiek met betrekking tot het arbeiderszelfbestuur; 3. het leveren van een bescheiden bijdrage aan het twintigjarig bestaan van het arbeiderszelfbestuur.

In de referaten worden duidelijk de voor- en nadelen van het arbeiderszelfbestuur geschetst. Toch zal men hieruit niet kunnen afleiden of dit systeem de voorkeur verdient boven

enerzijds het centrale communistische en anderzijds het kapitalistische systeem. De oorzaak hiervan is dat het symposium, ondanks de openheid van gedachtenwisseling, toch politieke trekjes vertoonde en niet tot kwantitatieve bewijsvoeringen leidde.

Het arbeiderszelfbestuur gaat uit van het principe dat de fabrieken naar de arbeiders worden gebracht, waardoor het beleid bij de werknemers berust. De werknemers zullen risico moeten aanvaarden en beseffen dat zij gemeenschapsbezittingen han-

secretaris

Voor een vereniging van fabrikanten zoeken wij gegadigden voor de functie van secretaris.

Zijn taak is zorg te dragen voor een actief, goed functionerend en de leden aansprekend secretariaat. Het is niet uitgesloten, dat de onderhavige functionaris ook nog algemene leiding zal moeten geven aan het secretariaat van een verwante fabrikantenvereniging.

De gedachten gaan uit naar een enthousiaste en praktisch ingestelde econoom of jurist, die over goede contacteigenschappen be-

schikt. Ervaring in een soortgelijke functie is gewenst.

Hij zal bij voorkeur over een goede talenkennis moeten beschikken en bereid en in staat zijn zich te verdiepen in diverse economische en juridische onderwerpen.

Leeftijd: tot 40 jaar.

Met de hand geschreven sollicitaties met vermelding van leeftijd, opleiding, ervaring en salarisoniveau gaarne richten aan ons kantooradres, Emmaplein 5 te Amsterdam Zuid, onder code E-166.

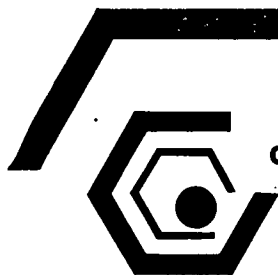
Bakkenist, Spits & Co.
Organisatie-Adviseurs

teren. Eigen inkomensdoeleinden mogen bij hen niet prefereren. Het arbeiderszelfbestuur is dan ook te beschouwen als een gedecentraliseerd socialisme, waarin de communistische partij taken en bevoegdheden aan de arbeiders heeft afgestaan.

Het boek besteedt veel aandacht aan de doeleinden, mogelijkheden en problemen van het arbeiderszelfbe-

stuur. Hierbij wordt duidelijk gemaakt hoe het systeem werkt, wat de functies van de vakbond en de communistische partij zijn en hoe gestreefd wordt naar een optimale economische efficiëntie. Een interessante bijdrage was die van Tinbergen (niet zelf op het symposium aanwezig). Tinbergen probeert hierin een optimale economische orde af te

leiden. Deze orde wordt gekenmerkt door een optimale welzijnsfunctie. Het niveau waarop de beslissingen tot stand komen, wordt dan bepaald door de met de beslissingen verbonden externe effecten. Naarmate de externe effecten groter zijn, zal de beslissing op een hoger niveau tot stand moeten komen. Het Joegoslavische systeem wijst in de richting



centraal instituut midden- en kleinbedrijf

vraagt een

HOOFD VAN DE AFDELING BEDRIJFSECONOMISCHE VOORLICHTING

Tot zijn taak behoort :

- Het leiding geven aan deze groeiende afdeling die thans bestaat uit een team van 12 bedrijfseconomische adviseurs, die zelfstandig adviezen uitbrengen aan ondernemers in het midden- en kleinbedrijf.
- De ontwikkeling van nieuwe adviesmethodieken en het geven van een inbreng ten aanzien van het algemene beleid van het C.I.M.K.
- Het deelnemen aan periodiek beleidsoverleg met de voorlichtingsdiensten der centrale middenstandsorganisaties.
In verband met de aard van het werk is het noodzakelijk dat zij, die belangstelling hebben voor deze functie, zijn afgestudeerd in de bedrijfseconomische richting met als keuzevak o.a. de administratieve organisatie.

Verwacht wordt verder :

- Kennis van de problematiek van het midden- en kleinbedrijf en van de toepassingsmogelijkheden van de elektronische informatieverwerking in het midden- en kleinbedrijf.
- Ervaring als bedrijfsadviseur en capaciteiten om leiding te geven aan een team van academici.
Leeftijd omstreeks 35 jaar.
Het salaris is afhankelijk van leeftijd en ervaring en ligt binnen de schaal van f 30.000 tot f 38.000 per jaar (exclusief vakantietoeslag).
De secundaire arbeidsvoorwaarden zijn aantrekkelijk.
Een psychologische test maakt deel uit van de sollicitatieprocedure.

Sollicitaties kunt u richten aan de Directie van het Centraal Instituut Midden - en Kleinbedrijf
Osdorpplein 4,
Amsterdam.

van die optimale economische orde.

Andere referaten zijn van Pašić, Bottomare, Vidaković, Hugenholtz, Kamušič, Maksimovic, Wiles, Blum, Stikker, Supek en Naville. Bezwaren van dit boek zijn, dat het zijn talrijke voetnoten niet onder aan de bladzijden vermeldt, maar aan het eind van ieder hoofdstuk en dat het geen trefwoordenregister bevat.

L. H.

Het nieuwe vennootschaps- en ondernemingsrecht. Kluwer; Deventer 1971, 203 blz., f. 5,50.

In dit boek staat de tekst van de bepalingen betreffende de naamloze vennootschap, zoals deze luiden nadat de herzieningen en modernisering van de laatste tijd zijn aangebracht. Verder zijn opgenomen de Wet op de ondernemingsraden, overgangsbepalingen en

de gewijzigde artikelen van de Handelsregisterwet.

De teksten worden voorafgegaan door een korte inleiding, geschreven door Prof. Mr. J. M. M. Maeijer, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, terwijl Mevr. Mr. J. G. B. E. de Rooter-Been de artikelen van instructieve opschriften voorzag, ten einde het raadplegen te vergemakkelijken.

Technische Hogeschool Eindhoven
Postbus 513 Eindhoven

th e

Bij de **DIENST FINANCIËN EN ADMINISTRATIE** bestaat plaatsingsmogelijkheid voor een

NAASTE MEDEWERKER

van het Hoofd.

Tot de voornaamste taken van deze dienst behoren:

- het voorbereiden en uitvoeren van het financiële beleid (begroting, krediettoewijzingen en -bewaking, jaarrekening het meerjarige financiële schema, en incidentele financiële adviezen);
- het voeren van de centrale administratie (financiële hoofdadministratie, salarisadministratie, inventaris- en magazijnadministratie, kostprijnsadministratie, studentenadministratie en post- en archiefzaken);
- de centrale inkoop.

Eventuele kandidaten dienen bij voorkeur te beschikken over:

- gedegen kennis en ervaring op het gebied van de overheidsfinanciën en -administratie;
- kennis van de toepassingsmogelijkheden van de moderne informatieverwerkende apparatuur.

Gezien de eisen gaan de gedachten uit naar een econoom of accountant in de leeftijd van 35 - 45 jaar.

De maximale aan deze functie verbonden bezoldiging, afhankelijk van leeftijd en ervaring, bedraagt f 3805,- per maand.

A.O.W./A.W.W.-premie voor rekening van de Technische Hogeschool.

Bij gebleken geschiktheid is over enkele jaren de mogelijkheid van opvolging van het Hoofd van de dienst (met uitzicht op promotie) niet uitgesloten.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van nummer V 2299 te richten aan het Hoofd van de Centrale Personeelsdienst van de Technische Hogeschool, Postbus 513, Eindhoven.



KATHOLIEKE HOGESCHOOL

Het **JOHN F. KENNEDY INSTITUTE**, Center for International Studies, vraagt voor het programma Wetenschap, Technologie en Openbaar Bestuur een

ECONOOM

die ook als wetenschappelijk medewerker onderzoekswerkzaamheden, ook in teamverband, zal verrichten.

Belangstelling voor internationale economische vraagstukken en de invloed van wetenschap en technologie op de economische ontwikkeling is vereist.

Praktijkervaring bij overheid of bedrijfsleven wordt op prijs gesteld.

Sollicitaties, vergezeld van een curriculum vitae, kunnen worden gericht aan de secretaris van het John F. Kennedy Institute, Hogeschoollaan 225, Tilburg, telefoon (04250) 7 09 60, toestel 2435.



katholieke universiteit nijmegen

FACULTEIT DER WISKUNDE EN NATUURWETENSCHAPPEN

Ten behoeve van de **Administratieve dienst** kan worden aangesteld een

hoofd van de financiële administratie

wiens taak voornamelijk zal liggen op het terrein van de verwerking van financiële gegevens ten behoeve van de beleidsinformatie, de verzorging van de periodieke verslaggeving en de samenstelling van de jaarrekening, alsmede opdat van de verdere ontwikkeling van de mechanische verwerking van gegevens.

Als zodanig zal hij worden belast met de leiding van

- de boekhouding en de algemene administratie
- de mechanische administratie
- de afdeling voor financiële bedrijfsinformatie.

Gedacht wordt aan een medewerker in het bezit van het volledig diploma S.P.D.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van leeftijd, opleiding, ervaring en verlangd salaris kunnen worden gericht aan de Hoofd van de Personeelsdienst van de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen, Toernooiveld te Nijmegen.